

CSOBA JUDIT

„Munka és tanulás”

A felsőfokú képzésben részt vevő hallgatók munkatapasztalata¹

A napjainkban kialakult gazdasági és foglalkoztatási helyzet miatt különösen nehéz az ifjú generáció belépése a munka világába, és a fiatalok státusától függő, differenciált képet mutat. Kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy a mintába bevont hallgatók milyen arányban rendelkeznek munkatapasztalattal, ezek a tapasztalatok mikor keletkeztek és milyen jellegűek. Feltételeztük, hogy a munkatapasztalat jelentősen meghatározza a munkába állás sikerességét, pozitív hatással van a foglalkoztathatóságra, javítja a munkavégző készséget, képességet és lehetőséget biztosít a „választásos” életútmodell kiteljesítésére. A munkavállalást alapvetően meghatározza egyfelől a nemekhez kötődő társadalmi szerepelvárás: a lányok többnyire önkéntes munkát végeznek, a fiúk kereső tevékenységet folytatnak már az első munkatapasztalat-szerzés időszakában is. Kutatásunkban másfelől generációs korszakváltásnak lehetünk tanúi és szignifikáns különbségeket fedezhetünk fel a munkatapasztalatra vonatkozóan a vizsgálatba bevont országok között is.

„A társadalom fejlődése az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában.” (Gábor 2004: 61)

Az oktatás expanziója a kilencvenes évek közepe óta általános jelenséggé vált Kelet-Közép-Európában. A népesség mind nagyobb aránya vesz részt az oktatás különböző formáiban, s egyre szélesedik a felsőoktatásba bekapcsolódók köre is. Míg a kilencvenes években a felsőoktatásban részt vevők aránya a térségben 15 és 20% között volt, napjainkra ez az arány

¹ A tanulmány elkészítését az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatta a „HERD: Higher Education for Social Cohesion-Cooperative Research and Development in a Cross-border Area” (HURO/0901/253/2.2.2) című kutatási projekt keretében.

„This study is part of the »HERD: Higher Education for Social Cohesion-Cooperative Research and Development in a Cross-border Area« (HURO/0901/253/2.2.2) research project and supported by the European Union European Regional Development Fund.”

megközelítette az 50 százalékot. (KSH 2009, OECD 2011) A felsőfokú nappali képzésben résztvevők arányának növekedése a 18–25 éves korú népességben belül a kilencvenes években elmélyülő foglalkoztatási válság hatására alakult ki, s a munkavállalás későbbre tolódását hozta magával.

A hatvanas évekig az ifjúsági életciklust a foglalkoztatáshoz, munkához vezető életszakasznak tekintették. (Schelsky 1957) A fiatalok viszonylag hamar átjutottak ezen a rövid életszakaszon és többségük már 14 évesen belépett a munka világába, termelővé vált. A posztindusztriális korszak gazdasági és foglalkoztatási válságainak kialakulásával az egyre nehezebben elérhető termelői funkció helyett a fiatalok körében 25–30 éves korig a fogyasztói funkció vált meghatározóvá. A gazdaság kiterjedt területe – informatikától, a kozmetikai termékeket előállító vegyiparon át, az öltözködési divatokat kiszolgáló könnyűiparig – napjainkban az önálló jövedelemmel nem rendelkező, de igen jó fogyasztónak bizonyuló ifjúságra koncentrál. „A gyár modelljét ma a szupermarketek modellje váltja fel.” (Gábor 2009: 67) A társadalmi munkamegosztásban a 15–25 éves generáció mind kisebb arányban tölti be termelői szerepét, s mind nagyobb arányban várja el a környezetétől jövedelem biztosítását a fogyasztói szerep betöltéséhez. A tanulók mellett – akik a generáció legnagyobb részét jelentik – az utóbbi években jelentősen megnőtt a 24 év alatti munkanélküliek aránya is. Az eltartott státus pedig a fiatalok egy bizonyos kora után mind a szülőkre, mind a társadalomra irreálisan nagy terhet ró.

A jelentősen meghosszabbodott és a tanulásra–fogyasztásra koncentrált életciklussal kapcsolatban – a gazdaság mélyülő válságával párhuzamosan – számos kérdőjel merült fel az elmúlt évtizedekben, a szakmai és közéleti fórumokon egyaránt. Mikor szereznek munkatapasztalatot ezek a fiatalok? Mikor válik készséggé náluk a munkavégzés? Mikor kapcsolódnak be ők is az értéktermelésbe, hogy hozzájáruljanak fogyasztásuk finanszírozásához? Dolgoznak egyáltalán ezek a huszonévesek, vagy csak a nagybetűs életre várnak, amelybe – megfelelő tapasztalatok, készségek és kapcsolatok hiányában – egyre nehezebben tudnak integrálódni? A generáció munkába integrálása alapvető kérdés a társadalom tartóképesége szempontjából is, hiszen pl. Magyarországon 2010-ben a 15–29 éves népesség létszáma 1 millió 880 ezer fő volt. Ez a korosztály a potenciális munkaerő-kínálatot jelentő 15–64 éves népesség 27,8 százalékát tette ki. (KSH 2011: 2)

A generáció belépését a munka világába a gazdasági és foglalkoztatási nehézségek mellett, vagy éppen ezek következményeként kialakuló, kapunyitási pánik (*quarterlife crisis*) néven ismertté vált jelenség is nehezíti, amelyet Alexandra Robbins és Abby Wilner 2001-ben megjelent „Kapunyitási pánik: a húszas éveid egyedi kihívásai” című könyvében írt le elsőként. A szerzők szerint főként az egyetemi/főiskolai hallgatók körében tapasztalható ez a jelenség. A késő huszonéves, kora harmincas pályakezdők a viszonylag kötetlen egyetemi/főiskolai korszak után nehezen illeszkednek be egy munkahely szigorú szabályai közé, és szorongás alakul ki bennünk a teljesítménykényszer, valamint a túl sok lehetőség és az ebből adódó túl sok kétely miatt. Különösen az elsőgenerációs értelmiségi fiatalokat tekintik veszélyeztetettnek, akik mellől hiányzik, aki mintát adna és a kapcsolatai révén segítené őket a továbblépésben.

A válság egyik jellemző tünete a halogatás, a célnélküliség és a felsőfokú tanulmányok lehetőség szerint minél hosszabb időre való kiterjesztése, a munkától való menekülés. (Robbins–Wilner 2001)

A fentiek ellenére a diplomások munkaerő-piaci helyzete a nem diplomás álláskeresővel összevetve lényegesen kedvezőbb. A folyamatosan növekvő diplomás munkanélküliség mellett² azonban már nem állja meg a helyét az a közismert nézet, hogy diplomával a fiatalok bármikor könnyen el tudnak helyezkedni.

A fokozatos átmenet elmélete

Az életszakaszok közötti átmenetek elmélete – különösen az ifjúkorból a felnőttkorba való átmenet törvényszerűségeinek kutatása – a kilencvenes évek közepe óta újra az ifjúságszociológusok kutatásainak középpontjába került³. A fokozott érdeklődést az magyarázza, hogy a XX. század végére a fiatalok élettapasztalatai és jövőre vonatkozó kilátásai egyre komplexebbek lettek, az egyes életciklusok közötti szakaszhatárok már nem olyan egyértelműek, mint a század közepén. „Ahelyett, hogy a fiatalok tervezhető lépcsőket járnának végig – írja Gábor Kálmán –, amikor a képzés után a munka világába, vagy amikor a származási családból a saját családba lépnek, a fiatalok ma egyre hosszabb időt töltenek egy meghosszabbodott ifjúsági életszakaszban, amikor nem dolgoznak, de nincsenek teljesen munka nélkül sem. A családban vagy munkában való „megállapodás” előtti, rövid udvarlást vagy képzést egy elhúzódo időszak váltotta fel, amelybe beletartozik az oktatás, a képzés, a félállások és alkalmi munkák világa, valamint a különböző háztartások és kapcsolatok közötti mozgás. Ezek a lépcsőfokok mindig visszafordíthatóak, és a végső cél nem is nagyon egyértelmű.” (Gábor 2009:67)

A gyerekkor–felnőttkor az iskolai oktatás és a munkahely közötti váltás cezúrája a múlté, folyamatos átmenetek, fokozatos tapasztalatszerzés jellemző a munka világában is. A jelenségre elsőként Ulrich Beck hívta fel a figyelmet „*Risikogesellschaft*” című könyvében, amikor az életút minták átalakulását mutatta be. Beck definíciója szerint „normalizált” és „választásos” életút koncepciók léteznek. (1986: 217) A „normalizált” életút koncepció lényege, hogy a felnőttkorba való átmenetet egymás után követő, előre meghatározott szakaszokból való intézményesített átmenet jellemzi, míg a „választásos” életút esetében nincsenek konkrét szakaszok, hanem választási lehetőségek, párhuzamosságok jellemzőek és az egyén választása és felelőssége a meghatározó.

Beck elméletét Du Bois-Reymond fejleszti tovább, amikor a kilencvenes évek végén végzett vizsgálatainak eredményeit elemezve arra utal, hogy az egyes életút modellek társadalmi státuszhoz köthetőek. Megíté-

² A KSH 2011-es adatai szerint a diplomás munkanélküliek aránya elérte a 4 százalékot.

³ Ezek között a kutatások között találjuk pl. Zinecker 1992-ben készült tanulmányát a civilizációs korszakváltásról és abban a fiatalok helyzetéről, Chisholm (1997) kutatásait a nagy-britanniai fiatalokról, vagy Wyn és Dwyer (1999) ötszakaszos életminta tipológiáját, és a hazai kutatók közül kiemelt helyen kell említenünk Gábor Kálmán (1992, 2006, 2009, 2012) elméleti és empirikus kutatásait.

lése szerint a „választásos” modell a felső társadalmi réteghez és főként a férfiakhoz köthető, míg a „normalizált” életút modell az alsó középrétegek és a munkásosztályhoz tartozó fiatalok ifjúkorból a felnőttkorba való átmenetének sajátja. A kettőseget szerinte a „modern életre jellemző paradoxon határozza meg: habár a (nyugati) társadalmak több lehetőséget kínálnak a választásra, a modern (fiatal) emberek kénytelenek reflektálni a lehetséges választási lehetőségekre és igazolni döntéseiket. Frusztáló is lehet, amikor rájönnek arra, mennyi lehetőségük van; talán nem érzik magukat felkészülve arra, hogy jó döntést hozzanak, vagy talán szeretnének meghozni egy döntést, de erre nincs lehetőségük.” (Du Bois-Reymond 1998: 282) Ezért maradnak az alsóbb társadalmi osztályok a „normalizált” életút modell mellett, s képesek a felsőbb társadalmi csoportok tagjai a „választásos” modell előnyeit használni.

Kutatásunk során a fentiekhez illeszkedően egyfelől arra voltunk kíváncsiak, hogy napjaink felsőoktatásban részt vevő hallgatói alapvetően mely modellt követik. Mennyire jellemző a folyamatos átmenet a munka világába, a munka és a tanulás párhuzamossága, a „választásos” modell jelenléte? Amennyiben ez a modell jelen van, kimutathatóak-e a Du Bois-Reymond által tételezett társadalmi különbségek az egyes modellek választása esetében? Mi határozza meg azt, hogy a hallgató dolgozik, illetve nem dolgozik a tanulmányi idő alatt: a gazdasági kényszerek miatt alakul ki a hallgatók kettős identitása (tanuló-dolgozó), mert önmagát eltartani kénytelen, vagy a Du Bois-Reymond által megfogalmazott felső rétegek életstílusához köthető „választásos” életúttal van dolgunk, vagyis a tanulás melletti munkavégzés a tudatos pályaterv része?

A kutatás módszertani háttere

A tanulmány készítésekor a Debreceni Egyetem CHERD-Hungary Felsőoktatás-kutató és Fejlesztő Központ HERD 2012 kutatásának adatait használtuk. A kutatási program keretében a kelet-magyarországi régió felsőoktatási intézményeinek hallgatóit (N=1295) és a szomszédos Partium történelmi régióban működő romániai (N=1324), valamint ukrainai felsőoktatási intézmények (N=109) hallgatóit vontuk be a mintába. A kérdőíves vizsgálatban összesen 2728 hallgató vett részt. A határon túl a megkérdezett hallgatók között vannak magyar és román nyelven tanulók is, a minta többsége azonban magyar nyelven tanuló, a határon túli magyar kisebbséghez tartozó hallgatót takar. A tanulmányban a minta jellegéből adódóan fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a nemzetközi összehasonlítás esetében nem általában a romániai és ukrán hallgatók munkavállalással kapcsolatos tapasztalatait és attitűdjeit szeretnénk volna bemutatni, hanem azokat a munkavállaláshoz kötődő eltérő viselkedési mintákat, amelyek az országhatár két oldalán a sajátos kultúrának, szocializációs hatásoknak köszönhetően alakultak ki.

A megkérdezett hallgatók többsége elsőgenerációs városi értelmiségi. Az anyák 30,3 százaléka, az apák 24,3 százaléka diplomás, ugyanakkor az anyák 7,3 százaléka, az apák 5,5 százaléka alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik. A szülők közel háromnegyede

(apák 74,8 százaléka, anyák 73,2 százaléka) jelenleg is dolgozik. A megkérdezettek 14 éves korukban már 67,5 százalékban városban (30,9 százalékban megyeszékhelyen) éltek, s alig 32,5 százaléka érkezett faluról. A kibocsátó családok többnyire a közép-, alsó-középosztályhoz tartoznak. A megkérdezett hallgatók 12,3 százaléka szerint családjuk anyagi nehézségekkel küzd, a mindennapi szükségletek finanszírozása is gondot okoz. Csupán a vizsgálatba vont hallgatók 16,1 százaléka jelezte, hogy nincsenek anyagi gondjaik, sőt nagyobb kiadásokra is telik. Bár a többség esetében a legfontosabb kiadások finanszírozását megoldják, sem megtakarításra, sem nagyobb kiadásokra nem futja a családi kasszából. Ebben a helyzetben különösen fontos kérdés, hogy a mintába került fiatalok mikor és milyen formában kezdenek el dolgozni, hogyan járulnak hozzá a család finanszírozásához, önmaguk eltartásához, mikor szerzik meg azt a munkatapasztalatot, ami a diplomaszerzést követően a gyors és sikeres elhelyezkedés és az anyagi függetlenség egyik legfontosabb feltétele.

A hallgatók munkavállalással kapcsolatos tapasztalatai

A Beck által megfogalmazott életút modellek meghatározásakor az egyes típusokra ható strukturális tényezők közül kiemelt szerepet kapott a fiatalok viszonylag korai életszakaszára jellemző munkavállalása, munkatapasztalata. Kutatásunk során elsőként mi is azt elemeztük, hogy a vizsgált hallgatók milyen arányban rendelkeznek munkatapasztalattal, ezek a tapasztalatok mikor keletkeztek és milyen jellegűek. Feltételeztük, hogy a munkatapasztalat jelentősen meghatározza a munkába állás sikerességét, pozitív hatással van a foglalkoztathatóságra, javítja a munkavégző készséget, képességet, s lehetőséget biztosít a „választásos” életútmodell kiteljesítésére.

A tinédzserkorúak munkavégzése

„Dánia, Ausztrália, az Egyesült Királyság, Kanada és az USA tinédzserkorú tanulóinak ma már a 30–40 százaléka a tanulmányai mellett egyidejűleg dolgozik is. Kevésbé tapasztalható ilyen szándék Ausztria, a Cseh Köztársaság, Belgium, Franciaország, Görögország, Olaszország, Spanyolország és Németország tizenévesei körében.” (Mihály 2009: 10) Magyarországon a 2006-os munkaerő-felmérés adatai szerint a 15–24 évesek 4 százaléka vállalt tanulmányai mellett munkát, többségük az iskolai szünetek idején, alkalmi jellegű munkát. (OECD 2008)

Vannak olyan európai országok, ahol a fiatalok tanulás melletti munkavállalása már tinédzserkorban jóval elterjedtebb. A tinédzserkorúak foglalkoztatásával kapcsolatban Fehér (2009) két típust különít el. Az első típusba sorolja Ausztriát, Németországot, és Svájcot, ahol a foglalkoztatás gyakorisága az oktatási rendszerek sajátosságában rejlik. Ezekben az országokban – írja a szerző – a középfokú szakmai oktatás felsőbb éveibe gyakorlati idő (tanulói idő) van beépítve, így a tanulók munkába vonása csaknem automatikusan történik. Mindemellett a tizenévesek nyílt mun-

kaerő-piaci alkalmazása nem jellemző. Az országok másik típusában magas a diákok körében a nyílt munkaerő-piaci munkavállalás. Főként részmunkaidős állást vállalnak a tanulók (pl. Hollandia, Dánia), ahol *a munka kiegészítő jövedelmet jelent és nem a tanult szakmához illeszkedő munkavégzést.*

A tinédzser korúak foglalkoztatása terén az általunk vizsgált határ menti felsőoktatási intézmények hallgatói inkább a második modellhez állnak közel. A kutatás során megkérdezett 2728 hallgató közül 1289 fő (47,3%) középiskolásként⁴ szünidőben dolgozott, 1094 fő (40,1%) a családi gazdaságban végzett munkát, és 484-en (17,15%) a tanítási időben végeztek jövedelemszerző tevékenységet.⁵ Közöttük 109 olyan hallgatót találunk, akik később, az egyetemi évek alatt már nem dolgoztak. Csupán 746 fő (26,3%) nyilatkozott úgy, hogy a középfokú képzés ideje alatt semmilyen munkát nem végzett. (Lásd 1. sz. táblázat!) A középiskolások a legnagyobb arányban a tanítási szünetben végeztek fizetett munkát, hozzájuk képest egyetemista korukra alig nőtt a kereső tevékenységet folytatók száma és aránya (plusz 101 fő 7,3%). A munkatapasztalat-szerzés második, legnagyobb területe a családi gazdaságok köre, ahol elsődlegesen a falvakban élő középiskolások rendszeres – közvetlenül nem fizetéssel díjazott – munkavégzése volt a meghatározó. Mivel a kutatás során nem a jövedelemszerzést, hanem a munkatapasztalat szerzést tartottuk elsődleges kutatási területnek, fontosnak tartottuk, hogy a családi gazdaságban végzett tevékenységre is rákérdezzünk. A középiskolás korokban falvakban élő egyetemisták/főiskolások 33,1 százaléka rendszeresen, 25 százaléka alkalmanként dolgozott a családi gazdaságban. Ezzel szemben a középiskolás korban a fővárosban élő hallgatók 12,9 százaléka dolgozott rendszeresen, s 25,8% alkalmanként 14–18 éves kora között a családi gazdaságban. A fővárosban élők középiskolás korukban a szünidei alkalmi munkák terén emelkedtek ki (54,8%-uk dolgozott). Ugyanakkor a nagyvárosokban, kisvárosokban és a falvakban a hallgatók középiskolásként már alig egyharmad arányban vettek részt a szünidei alkalmi munkákban (megyei városok 32,2%, nagyvárosok 35%, falvak 30,5%). Úgy tűnik, hogy a főváros-vidék kettőség a munkapiacra már középiskolás korban erősen behatárolta a fiatalok munkavállalási esélyeit.

A munkát végzők közül az ukrain intézményekben tanuló hallgatók középiskolás korukban nagyobb arányban dolgoztak a családi gazdaságban és vettek részt önkéntes tevékenységben, mint a magyarországi diákok, akik inkább a szünidőben végzett fizetett tevékenységet részesítették előnyben.

⁴ A megkérdezett hallgatók a kérdőíves kutatás során középiskolás éveikre vonatkozóan retrospektíve nyilatkoztak. A tanulmányban a középiskolás korúakra vonatkozó adatok a kérdőív ezen kérdéseinek feldolgozásával mutattuk be. A középiskolásokra vonatkozó adatok értelmezésekor célszerű figyelembe venni, hogy nem a teljes középiskolai populáció jellemzésére került sor, hanem annak egy sajátos metszetére, amelynek tagjai a középiskola befejezését követően valamennyien egyetemi/főiskolai tanulmányokat folytattak. Ennek ellenére a két korcsoport összevetését mégis érdemesnek, az eredményeket figyelemre méltónak ítéljük.

⁵ Mivel a megkérdezettek több választ is megjelölhettek, van olyan hallgató, aki két, vagy akár három munkaformában is részt vett. Itt most az egyes formák előfordulásának gyakoriságára kívántunk rámutatni.

A tinédzserkori munkavállalás csak a tanévközben végzett tevékenység esetében maradt el jelentősen a felsőfokú képzésben részt vevő hallgatók munkavállalásától. Akad pl. a mintában 217 hallgató (8%), aki középiskolás korukban rendszeresen dolgozott és egyetemista korában már semmilyen munkatevékenységbe nem kapcsolódott be, s további 52 fő, aki középiskolás korában rendszeresen dolgozott, de hallgatóként⁶ már csak alkalmanként vette ki a részét a munkavégzésből.

Az adatokat összegezve elmondhatjuk, hogy a tanulás melletti munkavégzés már középiskolában jelentős szerepet játszik. *Középiskolás korban a hallgatók⁷ közel háromnegyede rendelkezett munkatapasztalattal*, jóllehet ennek a tapasztalatnak a jelentős részét a családi gazdaságban szerezték, és főként szünidőben voltak jelen a jövedelemszerző tevékenységek piacán. A munkába való bekapcsolódásra és annak jellegére jelentős hatást gyakorolt, hogy ki melyik országban és milyen településtípuson élt középiskolás korában.

A vizsgált modelleket összegezve azt tapasztaljuk, hogy csak kisebb arányban van jelen középiskolás korban a Beck által definiált „választásos” életút modell, hiszen az évközi, kifejezetten a tanulással párhuzamosan zajló munkavégző tevékenység a fiatalok 22,4 százalékára jellemző. Sokkal határozottabban él a „normatív” ciklikus modell, amely ciklikusan – tanulás, munka, tanulás ciklusok váltakozásával – rajzolja meg a követendő karrierpályát a fiatalok számára akkor is, ha ezek a fiatalok már a nagykorúság küszöbén állnak, vagy egy tradicionális társadalomban már rég termelői státusban lennének. Kivételt képez ez alól az ukrainai almintába tartozó hallgatók köre, ahol a családi gazdaságban való munkavégzés folyamatos, de ez a munka az informális gazdasághoz kötődik. A fiatalok nem közvetlen jövedelemszerző tevékenységet végeznek és a végzett tevékenység a legtöbb esetben nem kötődik a későbbi szakmához. A logisztikus regresszióval számolt esélyhányadosa annak, hogy egy magyarországi hallgató középiskolás korában a családi gazdaságban dolgozzon, egy ukrainai hallgató korábbi (középiskolai) munkavállalásához képest 0,195, egy romániai hallgató középiskolai munkavégzése esetében ugyanez az érték 0,517.⁸ A magyarországi gazdaságban (legalábbis a vizsgált felsőoktatási intézmények vonzáskörzetében) a környező országokhoz képest tehát lényegesen kisebb az esélye annak, hogy egy fiatal a családi gazdaságban szerezzen munkatapasztalatot az egyetemi-főiskolai éveit megelőzően. Sokkal erőteljesebben van a tapasztalatszerzés során a nyílt munkapiaci lehetőségekre utalva, melynek szűkülése nem biztosít kellő mozgásteret.

⁶ Mivel a mintába egyetemisták, főiskolások egyaránt részt vettek, a helyes megfogalmazás minden egyes alkalommal egyetemisták és főiskolások lennének. Ennek ellenére, a tömörítés kedvéért végig egyetemistaként, vagy hallgatóként említjük a megkérdezetteket.

⁷ Jelen esetben a vizsgált egyetemisták, középiskolás korukban.

⁸ Logit modellünkben a függő változó a családi gazdaságban való munkavégzés volt, míg a bevont magyarázó változó az egyes vizsgált intézmények hovatartozása volt a vizsgált három ország közül. A viszonyítási pont az ukrainai intézményekbe járó hallgatók családi gazdaságba való bekapcsolódása volt. A valószínűségi esélyeket így hozzájuk viszonyítva számoltuk ki.

1. táblázat A munkavégző hallgatók aránya Magyarország, Románia és Ukrajna vizsgált határ menti felsőoktatási intézményeiben középiskolás korban (%)

	Romániai intézmények hallgatói		Magyarországi intézmények hallgatói		Ukrajnai intézmények hallgatói	
	közép- iskolás korban	egyetemi/ főiskolai években	közép- iskolás korban	egyetemi/ főiskolai években	közép- iskolás korban	egyetemi/ főiskolai években
Szünidőben dolgoztam	48,9	55,5	53,2	57,2	35,5	55,7
Fizetett munkát végeztem tanév közben	22,4	43,6	17,5	38,7	10,3	26,7
A családi gazdaságban dolgoztam	54,0	56,0	30,7	29,9	69,4	66,0
Nem fizetett önkéntes munkát végeztem	27,0	32,6	15,7	20,4	32,7	36,2

Forrás: HERD 2012, N=2728

Munkatapasztalat az egyetemi/főiskolai évek alatt

Chrisholm már 1997-ben jelezte, hogy vizsgálatai szerint a tanulás és munka kombinálása Európában egyre gyakrabban fordul elő. (Chrisholm 1997: 14)

Gábor Kálmán is felhívja a figyelmet a kilencvenes évek végén született írásaiban az ifjúsági korszakváltásra, s ennek hatására a fiatalok munkavállalására. A Pepsi Sziget vizsgálataiban kimutatja, hogy a fiatalok nagy arányban vállalnak munkát tanulmányaik befejezése előtt. (Gábor 2004: 62)

Wyn és Dwyer által 1998-ban publikált kanadai-ausztrál kutatást elemző tanulmányban azt olvashatjuk, hogy a vizsgálat során megkérdezett hallgatóknak legalább a fele tanul és dolgozik, és az ausztrál válaszadók csak 20 százaléka adta azt a választ, hogy soha nem fordult elő, hogy tanult és dolgozott volna egyszerre. (Wyn–Dwyer 2006: 252–253)

A Magyarországon négyévente ismétlődő Ifjúság kutatás 2000-ben készült első állomásának eredményei szintén tartalmaznak konkrét adatokat arra vonatkozóan, hogy milyen arányú a diákok bevonódása a munkába. „A hallgatók 23,5 százaléka dolgozik teljes állásban. A levelező és távoktatásban részt vevők közül minden második, az esti tagozatosok közül pedig minden harmadik hallgató dolgozik teljes állásban. Részmunkaidőben dolgozik az elsősök 8,9 százaléka. Ez a munkavállalási forma már a nappali tagozatosok között is nagyobb arányban, 5,4 százalékban megtalálható.” (Gábor 2009: 78)

Az Ifjúság 2004-es kutatás adatait elemezve Bauer és Szabó arra a

következtetésre jut, hogy az oktatás kitolódásának köszönhetően a 25–29 évesek 12 százaléka is az iskolarendszerben van, akiknek „2/3-a a tanulást valamilyen kereső tevékenységgel kapcsolja egybe, a 15 és 29 éves kor közötti fiatalok 39 százaléka foglalkoztatott, akiknek 5 százalékuk egyszerre dolgozik és tanul.” (Bauer–Szabó 2005: 25) A 20–24 éves korosztály esetében azonban ez a kettősség (munka és tanulás) szerintük a felsőfokú tanulmányokat folytatóknak alig 10 százalékára terjed ki.

Veroszta egy 2007-ben végzetek diplomás pályakövető vizsgálatában arra a következtetésre jutott, hogy a hallgatók 40,8 százaléka diploma megszerzésekor már dolgozott. Megítélése szerint ez annak köszönhető, hogy sok a munka mellett tanuló levelező, vagy esti tagozatos hallgató. A levelező és távoktatási programokban részt vevő hallgatók közül a dolgozók aránya meghaladja a 80 százalékot. Ha azonban csak a nappali tagozatosokat elemezzük, a 2007-es diplomaátadáskor a hallgatók 16,4 százalékának volt munkahelye – írja a szerző. (Veroszta 2010: 19–20)

Az Ifjúság 2008 kutatás adatai a fentiek ellenére a tanulmányok mellett munkát vállaló fiatalok arányát még mindig alacsonynak mérik. „A megkérdezettek 11 százaléka rendszeresen, 21 százaléka néha dolgozott/dolgozik már iskola mellett is.” (Bauer–Szabó 2009: 42) Ezt az tendenciát a szerzők úgy értékelik, hogy „2004-ben még atipikusként írhattuk le a munka és tanulás együttes megjelenését, 2008-ban ez a forma »hétköznapi« vált.” (Bauer–Szabó 2009: 43)

A KSH legfrissebb vizsgálata szerint pl. „a 907 ezer 15–29 éves, nappali tagozaton tanulók 20,9 százaléka, 189 ezer fő nyilatkozott úgy, hogy nappali tagozatos tanulmányai mellett az elmúlt egy évben valamilyen munkát is végzett. Többségük (87,1%) a 15–24 éves korosztályból került ki.” (KSH 2011: 20–21)

A fenti adatokhoz viszonyítva az általunk végzett HERD vizsgálat jóval magasabb értékeket mutat. A megkérdezett hallgatók 76,6 százaléka (2091 fő) említette, hogy egyetemi/főiskolai éve alatt már dolgozott valamilyen formában, vagyis rendelkezik munkatapasztalattal. A nyilvánvaló ellentmondást az egyes vizsgálati eredmények között a munkában részt vevők adataira vonatkozóan célszerű úgy feloldani, hogy pontosítjuk, milyen munkavégzésről is van szó az egyes kutatásokban.

Canny az Egyesült Királyságban folytatott vizsgálatain kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy különbséget kell tenni a pénzszerzés miatti munkatapasztalat-szerzés és azok között a tevékenységek között, ahol a diákok a munkát a tanulás részének tekintik, azzal kombinálják. Az első csoport is profitál a munkából – írja a szerző –, de aki a kettőt – munka és tanulás – kombinálja, gyorsabban halad előre. (Canny 2002) A munkavégzés fogalmát tehát e két dimenzióban rajzolja meg: pénzszerzés, tapasztalatszerzés. Ezen az úton indultunk mi is, de az általunk használt munka fogalom további részleteket kívánt feltárni. Egyfelől a pénzszerző tevékenységet is két – a diákok körében leggyakrabban előforduló – munkaformára bontottuk: évközi, tanulás melletti munkavégző tevékenység és szünidei tevékenység, melyet a munkavállaló a formalizált munkaerőpiacon, munkabérért végez. Hogy a hallgatók munkatapasztalatát minél szélesebb körben feltárjuk, e két típuson túl a nem formalizált piacon végzett tapasztalatszerző tevékenységet is vizsgáltuk, amely elsődlegesen nem jövedelemszerző tevékenység, vagy ez a jellege

csak közvetetten érvényesül. Ezt a tevékenységet a családi gazdaságban végzett tevékenységen, illetve az önkéntes munkák körén át vizsgáltuk. Ennek jelentőségét azért is emelnénk ki, mert a bér munkák piacának szűkülésével, a formalizált jövedelemszerző tevékenységek visszaszorulásával az informális kereteknek a munkatapasztalat szerzés során egyre nagyobb jelentősége lesz.

A diákok által végzett munkatevékenységnek természetesen számos további kombinációja létezik, de igyekeztünk a leggyakoribb formákra koncentrálni és a mérhetőség kritériumait is szem előtt tartani. Mindezeknek megfelelően vizsgálatunk során a munkatapasztalatot négy dimenzióban mértük:

- a) szünidőben végzett jövedelemszerző tevékenység
- b) tanév közben végzett jövedelemszerző tevékenység
- c) a családi gazdaságban végzett munka
- d) nem fizetett önkéntes munka

Mivel a korábban említett vizsgálatok a diákok munkavégzésének a jövedelemszerző elemeit emelték ki, az összehasonlíthatóság miatt elsőként vizsgáljuk meg, hogy milyen arányban vettek részt a hallgatók az egyes munkaformákban!⁹

2. táblázat A vizsgált egyetemisták/főiskolások dolgoztak-e a tanulmányi idő alatt? (%)

	Középiskolás korban						Egyetemi/főiskolai években					
	soha		alkal- manként		rendsze- resen		soha		alkal- manként		rendsze- resen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Szünidőben dolgoztam	40,5	54,6	36,2	29,6	23,3	15,8	36,1	48,5	33,8	27,7	30,1	23,8
Fizetett munkát végeztem tanév közben	74,2	83,8	17,4	11,5	8,4	4,7	55,2	61,6	27,5	21,8	17,3	16,7
A családi gazdaságban dolgoztam	48,8	60,5	24,8	19,7	25,4	19,9	48,7	59,9	28,5	20,4	22,9	19,7
Nem fizetett önkéntes munkát végeztem	78,7	77,6	16,3	15,2	5,0	7,2	75,5	71,3	16,6	17,2	7,9	11,5

Forrás: HERD 2012, N=2728

⁹ Célszerű arra is felhívni a figyelmet, hogy a válaszadás során – eltérően a korábbi vizsgálatoktól – nem csupán a kérdezés időpontjára, hanem az eddigi életút egészére vonatkozóan szeretnénk volna ismerni a munkavégzés tényét, a formális és informális gazdaságban való részvétel különbségén túl ez a módszertani különbség is nehezíti a már meglévő adatbázisokkal való közvetlen összevetést.

Célszerű első körben megvizsgálnunk, hogy milyen arányú a részvétel a közvetlen jövedelemszerző, formalizált keretek között végzett munkákban és a nem közvetlen jövedelmet célzó, kevésbé formalizált munkaformákban. A szünetidőben és a tanév közben végzett munkákban a hallgatók 60,8 százaléka vett részt valaha diákévei alatt, míg az informális munkavégzésben 58,3 százalék vett részt. Mindösszesen a megkérdezettek 24,4 százaléka mondta azt, hogy egyetemi évei alatt semmilyen munkatevékenységbe nem kapcsolódott be.

Mivel a munkatapasztalat létét és a munkába való bekapcsolódás formáját kerestük, az adatok nem sokat árulnak el a végzett munka intenzitásáról, de arra mindenképpen alkalmasak, hogy a „normatív” életút modell dominanciáját megkérdőjelezzék. A tanulás nem egy zárt életszakasz, amelyet a nagybetűs „Élet” követ. A hallgatók számos formában igyekeznek már a tanulmányi idő alatt is jelen lenni az „Életben”, a munka világában.

Kik és miért dolgoznak?

Kutatásunk eredményei szerint középiskolás korban 1,6-szeres az esélyük a fiúknak a lányokhoz képest a családi gazdaságban való munkavállalásra, és 1,766-szeres a szünetben és 1,8-szeres az év közben való munkavállalásra. Lényegesen kisebb mértékben kapcsolódnak be viszont a fiúk a lányokhoz képest az önkéntesen végzett, nem fizetett tevékenységekbe. A fiúk csak 0,835-szörös eséllyel dolgoznak ilyen tevékenységben a lányokhoz képest.¹⁰ A tradicionális szerepkészlet már a középiskolában kijelöli a lányok és a fiúk feladatait a munka világában. A lányok nagyobb arányban „önkénteskednek”, a fiúk nagyobb arányban végeznek pénzkereső tevékenységet.

A középiskolás korú lányok 7,2 százaléka, a fiúknak 5 százaléka végez nem fizetett önkéntes munkát. Ez a különbség az egyetemi évek alatt is megmarad a lányok és fiúk között (lányok 11,5%, fiúk 7,9%). Bár az önkéntes munkában való részvétel aránya az egyetem alatt mindkét nem esetében kismértékben emelkedik, de a fiúk esetében az emelkedés mértéke kisebb, mint a lányoké. Az önkéntes munka esélyhányadosa a fiúk esetében a lányokhoz képest a középiskolai időszak 0,853-szoros értékéről 0,631-szeres értékre esett vissza.

Minden fizetett tevékenységben a fiúk aktívabb szerepvállalása jellemző, de a távolság a munkába való bekapcsolódás mértéke között – ellentétben az önkéntes munka terén tapasztaltakkal – a lányok és a fiúk között az egyetemi évekre csökken.

Míg középiskolás korban a fiúk 25,4 százaléka rendszeresen részt vesz a családi gazdaságban (a lányok közül csak 19,9%), addig az egyetemista fiúk már csak 22,9 százalékos mértékig kapcsolódnak be a családi

¹⁰ Logit modellünkben a függő változó az egyes munkatípusokba való bekapcsolódás mértéke (szünetben végzett munkatevékenység, évközben a tanulmányok mellett végzett munka, a családi gazdaságban való munkavégzés és az önkéntes munka) volt. A magyarázó változó a megkérdezettek neme, a viszonyítási pont a lányok egyes munkaformákba való bekapcsolódásának mértéke volt.

gazdaságba és a lányok alig valamivel kisebb arányban, közel a középiskolai évek arányában, 19,7 százalékban vesznek részt.¹¹ A családi gazdaságba való bekapcsolódás esélye a középiskolás korhoz viszonyítva és a lányokhoz képest kismértékben emelkedett (középiskola: 1,602, egyetem 1,649). A fiúk tehát továbbra is nagyobb eséllyel vannak jelen a családi gazdaságban a felsőoktatási évek alatt, mint a lányok.

Lényegesen erőteljesebb kiegyenlítődési folyamatot figyelhetünk meg a két nem között az év közben végzett fizetett munkák terén. Míg középiskolás korban a fiúk csaknem kétszeres arányban vállalnak év közben is rendszeresen munkát (fiúk 8,4%, lányok 4,7%), addig az egyetemista fiúk 17,3 százaléka, a lányok 16,7 százaléka kapcsolódik be év közben is rendszeresen a jövedelemszerző tevékenységbe. (A fiúk 1,8-szeres esélyhányadosa az egyetemi évekre 1,075-re csökken.)

Némileg kisebb mértékben csökken a távolság a munkavállalás terén a két nem között a középiskolai és egyetemi éveket vizsgálva, a szünidei munkavégzés terén. A középiskolás fiúk 23,3 százaléka, a lányok 15,8 százaléka végez szünidőben pénzkereső tevékenységet. Az egyetemi évekre a szünetben dolgozó fiúk aránya 30,1 százalékra emelkedik, s bár a lányok is nagyobb arányban dolgoznak, közülük csak 23,8 százalék kapcsolódik be a szünidei munkavégzésbe. (A fiúk középiskolában jellemző 1,766-os esélyhányadosa az egyetemi éveire 1,584-szeresére mérseklődik.)

Feltételezzük, hogy az évközi és a családi gazdaságon belüli munkavégzés nemek közötti közel azonos aránya a munka kényszer jellegével áll összefüggésben, és nem a társadalom által meghatározott nemi szerepek érvényesülnek. Nem így a szünidei munkavállalás és az önkéntes munka esetében, ahol a nemekkel kapcsolatos társadalmi elvárások („a fiúknak dolgozni, pénzt keresni, a lányoknak másokon segíteni” kell) erőteljesebben jelen vannak. A nemekhez kötődő státuskülönbség másutt is tetten érhető. Pl. a fiúk 15,9 százaléka a lányok 12,7 százaléka nem azonnal tanult tovább a középiskolát követően a felsőoktatási intézményben. A fiúk szabadabb pályákat járnak az intézményrendszerben és a munkavállalás terén is, mint a tradicionális kötöttségeket erőteljesebben viselő nők.

Generációs váltást is felfedezhetünk a fiatalok munkához való viszonyában. Az egyetemi évek alatt az idősebbek végeznek nagyobb arányban rendszeresen szünidőben és évközben jövedelemszerző munkát, míg a fiatalabbak az önkéntes munkába és a családi gazdaságba kapcsolódnak be gyakrabban.¹² Feltehetőleg ez a modellváltás a 2008 óta egyre erőteljesebb hatást gyakorló és növekvő anyagi kényszert eredményező gazdasági válság eredménye.

¹¹ Az arányok csökkenéséhez az is hozzájárul, hogy a felsőfokú intézménybe kerülést követően a fiatalok egy jelentős része – ha csak ideiglenesen is –, lakóhelyet változtat, s az egyetem/főiskola városába költözik. Az így létrejövő távolság korlátozza a fiatalok a családi gazdaságban való részvételben.

¹² Erre az eredményre azért is célszerű felhívni a figyelmet, mert a vizsgálatba bevont hallgatók alapvetően a nappali tagozatosok közül kerültek ki, s ennek következtében a lakóhely és az iskola jelentős távolságra van egymástól.

3. táblázat Az egyes generációk részvétele a munkában (%)¹³

Milyen munkatevékenységbe kapcsolódott be?	21 éves, vagy annál fiatalabb (N=1099)	22 éves, vagy annál idősebb (N=1520)
Középiskolás korában szünidőben rendszeresen dolgozott	16,3	20,2
Egyetemista korában szünidőben rendszeresen dolgozott	17,2	32,1
Középiskolás korában fizetett munkát év közben rendszeresen végzett	4,6	7,2
Egyetemista korában fizetett munkát évközben rendszeresen végzett	8,9	22,6
Középiskolás korában családi gazdaságban való rendszeres részvétel	23,6	20,4
Egyetemista korában családi gazdaságban való rendszeres részvétel	21,5	20,3
Középiskolás korában még soha nem dolgozott önkéntesként	73,2	81,6
Középiskolás korában rendszeresen önkénteskedik	7,6	5,4

Forrás: HERD 2012, N=2728

Míg a kutatás során a 22 év fölöttiek 20,2 százaléka mondta azt, hogy középiskolás korában, szünidőben rendszeresen dolgozott, addig a 21 éves és alatta lévő korcsoport alig 16,3 százaléka vett részt rendszeresen nyári munkában. Fizetett munkát évközben az egyetemista fiatalok 8,9 százaléka, az idősebbek 22,6 százaléka végzett.

Az egyetemen-főiskolán a fiatalabbak 17,2 százaléka, az idősebbek 32,1 százaléka kapcsolódott be nyári munkába. A tanulmányi idő mellett a középiskolás korban rendszeresen dolgozók aránya a 22 évesnél idősebb generációban 7,2 százalék volt, addig a 21 évesnél fiatalabbak csak 4,6 százalékban kapcsolódtak be a munkavégzésbe. Az alkalmanként munkavégzők aránya a két csoport körében közel azonos volt (13,0% 21 alattiak, 13,9 % 22 fölöttiek). Ugyanakkor a fiatalabbak kicsivel nagyobb arányban vesznek részt rendszeresen a családi gazdaságban (23,6% és 20,4%) és az önkéntes munkában. A fiatalabbak 19,2 százaléka kapcsolódik be alkalmanként az önkéntes munkavégzésbe, míg az idősebb generáció tagjai csak 12,9 százalékban, s az idősebb generációba 81,6% soha nem dolgozott még önkéntesként, míg a fiatalabb generációnak csupán 73,2 százaléka. A fiatalabbak 7,6 százaléka rendszeresen „önkénteskedik”, míg az idősebb generáció esetében ez csak 5,4 százalékban fordul elő.

Változóban van tehát a munkavállalás modellje: a fiatalabb generáció

¹³ A két korcsoportot a megkérdezetteknek a kérdés időpontjában betöltött életéve alapján alakítottuk ki. Mivel a felsőoktatási intézményben jelenleg a 18–25 éves korosztályt találjuk, kíváncsiak voltunk, hogy ebben a 8 éves kohorszban van-e belső tagozódás, „generációváltás” a munkával kapcsolatos attitűdök és tapasztalatok terén.

az informális gazdaságban, az idősebb generáció a formalizált gazdaságban vesz részt nagyobb mértékben. A gazdasági válság hatására az egyre fiatalabb generáció egyre nagyobb arányban szorul ki a formális gazdaságból. A probléma csupán az, hogy az informális gazdaságba való bekapcsolódáshoz a generáció jelentős hányadának nincs tere (a családi gazdaságok háttérbe szorulása, válsága), kapcsolati hálójá, motivációja.

A fiatalabb generáció a munkatapasztalat-szerzésben – főként a lehetőségek hiánya miatt – egyre passzívabbá válik, miközben anyagi helyzete miatt egyre nagyobb mértékben kényszerülne az önálló jövedelemtermelő képesség, munkatapasztalat megszerzésére, s annak korai alkalmazására. (A fiatalabb generációból pl. 90 fő, 9,1% kap szociális ösztöndíjat, míg az idősebb generációból csak 44 fő, 6,6%.)

A munkatapasztalat-szerzés modelljének változása – mint láttuk – már középiskolában elkezdődött, az egyetemi évek alatt pedig erősödött! Az adatok tanulsága szerint az egyre nagyobb kényszer mellett egyre szűkülő lehetőséggel kell számolni a munkatapasztalat szerzése terén, főként a formális gazdaságban.

A lakóhely is hatással van a fiatalok munkatapasztalat-szerzési lehetőségeire. Az urbanizáltság szintjének növekedésével párhuzamosan maradnak ki a fiatalok a családi gazdaságokból. Az állandó lakóhely szerint falun élő fiatalok középiskolás korukban 33,1 százalékban, egyetemista korukban 30,7 százalékban kapcsolódtak be rendszeresen, illetve 25 százalék (középiskola) és 27,5 százalékos mértékben (egyetemista) alkalmanként a családi gazdaságba. A fővárosi fiatalok középiskolás korukban csak 12,9 százalékban, egyetemista korukban 11,55 százalékban vesznek részt a családi gazdaságban.

Feltételezzük, hogy az évközi és a családi gazdaságon belüli munkavégzés a fiatalok esetében erős családi „motiváció” eredménye. Akik a családban dolgoznak, azok mind középiskolás, mind egyetemista korukban jobb anyagi helyzetűnek ítélték meg családjukat a közeli ismerősökhöz, barátokhoz képest. A családi gazdaságban rendszeresen részt vevő középiskolások a család anyagi helyzetét megjelenítő tízes skálán¹⁴ 5,7-es átlagértéket adtak, az alkalmasszerűen a munkába bekapcsolódók 5,54. A jobb anyagi helyzetért azonban úgy tűnik, hogy a család elvárja a közreműködést, s nagyobb arányban vonja be a fiatalot a közös értéktermelésbe. Itt tehát nem elsődlegesen az anyagi kényszer, hanem a családi kötelék, a családi minta kényszeríti a fiatalot a munkavállalásra. Ezek a kötelékek, elvárások falun még ma is erősebbek az egyetemista generáció esetében is, mint a városi családoknál.

A tanév közben dolgozó fiatalok közül a családi jövedelmet legalacsonyabbra becsülők mind középiskolás mind egyetemista korukban az alkalmasszerű munkavégzésbe kapcsolódtak be. Figyelemre méltó, hogy a soha munkát nem végzők és a rendszeres munkát végzők közel hasonló anyagi helyzetről számoltak be, míg az alkalmi munkát végzők hozzájuk képest mindig kedvezőtlenebb anyagi helyzetet jeleztek. A barátokhoz, ismerősökhöz mérten 5,54 -es átlagértéket adtak a középiskolás korban alkalmi munkát végzők a család anyagi helyzetére és 5,51-es értéket adtak

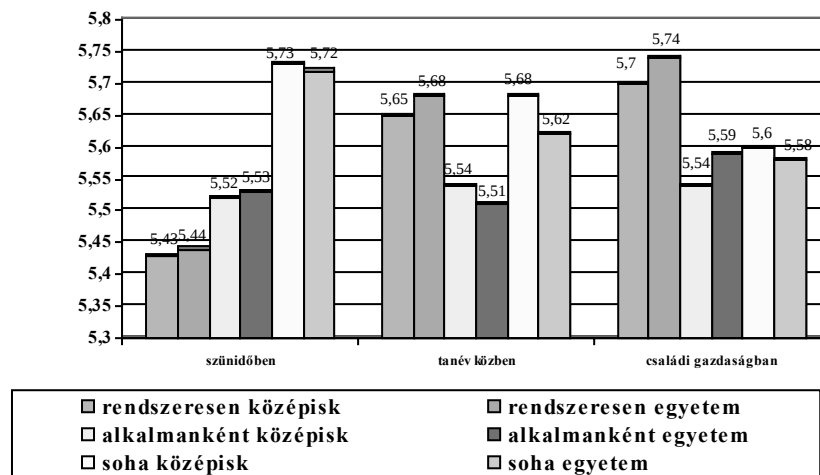
¹⁴ 10-es érték a legjobb anyagi helyzetet, 1-es érték a legkedvezőtlenebb anyagi helyzetet jelölte.

azok, akik egyetemista éveik alatt végeztek alkalmi munkát.¹⁵ Ugyanekkor 5,6 fölötti átlagértékekkel találkozunk mind a két korszak (középiskolás, egyetemista) esetében azoknál, akik soha sem, vagy rendszeresen dolgoznak. Az eredmények alapján feltételezzük, hogy a leginkább rászorulóknak csupán alkalmanként kapcsolódnak be a munkába, nem tekintik feladatuknak a folyamatos munkavégzést, és munkát csak a megélhetési kényszer miatt, alkalmanként vállalnak. A Du Bois-Reymond modellhez illeszkedően többnyire első generációs értelmiségiek (apák 24,5 százaléka, anyák 30,5 százaléka diplomás), akik nem dolgozni, hanem tanulni jöttek az egyetemre. Úgy tűnik, hogy a tanulmányi idő alatt végzett munka értéke az ő körükben meghatározóan alacsony. A tanulást tekintik „tőkeakkumulációnak”, ami az alsó-középrétegből való kilépéshez szükséges, s ennek megfelelően csak a legminimálisabb energiákat fektetik a tanulás melletti munkavégzésbe, ha az anyagiak kikényszerítik. Mivel a felsőközéposztály gyermekeihez viszonyítva tökehiánnyal küzdenek (tudás, kapcsolat, anyagiak terén egyaránt), nem tudják azt a modellt választani, amelyet azok. Egyfelől ők nem tehetik meg, hogy a munkát teljesen kizárják és soha, semmilyen formában ne vegyenek részt benne, bízva a meglévő saját vagy családi tőkében. Másfelől felkészültségük, hozott tudásuk nem teszi lehetővé a másik út választását sem, amelyről Ruhm 1997-es kutatásában bebizonyítja, hogy stabil háttérrel a közepes méretű munkavállalás nincs rossz hatással a tanulmányi eredményre. Vagyis a karrier építése érdekében célszerű már a tanulmányi idő alatt minél több munkatapasztalatra szert tenni, „referenciákat gyűjteni”. (Ruhm 1997) Az alsóközéposztályból jövő hallgatóknak, ha túl sok munkát vállalnak, kevesebb idejük jut a tanulásra, és veszélybe kerül az eredeti cél: a diplomaszerzéssel elérendő státusváltás.

E kettősség igazolja a modell kényszer elemét. A soha nem dolgozók és a rendszeresen dolgozók anyagi helyzete közeli: ők azok, akik egyfelől megengedhetik maguknak a széleskörű tapasztalatszerzést, vagy a meglévő tőkékre alapozva azt is, hogy kimaradjanak belőle. Így érvényesül a Beck (1986) által definiált „választásos” életút modell az ő esetükben. A kettős, vagy torlódott szerkezetű társadalom a munkaértékkel kapcsolatban is jól körülírható. A „normalizált” életút modellt követő, közép- vagy alsó-középosztályhoz kötődő réteg modellje nem, vagy csak alkalmanként engedi meg a munkavégzést. A felső, anyagilag viszonylag jobb helyzetű rétegek a „választásos” életút modell követői, maguk határozzák meg stratégiájukat, társadalmi státusuk előnyeiket kihasználva folyamatosan gyűjtik a munkatapasztalatokat, tudatosan valósítva meg pályatervüket.

¹⁵ A kérdőív csak a jelenlegi anyagi helyzetre kérdezett rá. Az elemzés során tehát azt kerestük, hogy a középiskolás korban és az egyetemista korban dolgozók között van-e eltérés a jelenlegi anyagi helyzet megítélésében!

1. ábra A barátokhoz, ismerősökhöz viszonyítva, hogyan értékeli a család jelenlegi anyagi helyzetét* és milyen módon kapcsolódik be a munkatapasztalat-szerzésbe?

*átlagértékek, tízes skálán

A középiskolás korban a tanulmányi idő alatt rendszeresen dolgozók 19,8 százaléka nem azonnal kezdte meg a tanulmányait a felsőoktatási intézményben. Feltételezzük, hogy a család anyagi helyzete is közreműködött abban, hogy nem volt lehetőség közvetlen belépésre a felsőoktatásba. Akik nem dolgoztak, azoknak csak 12,5 százaléka kezdett később! A középiskolai időszak alatt szünetben dolgozók esetében is jelentős a különbség az iskolai előmenetelt illetően, a nem dolgozó társaikhoz képest. Akik szünetben dolgoztak, azoknak 16,4 százaléka nem folytatta azonnal tanulmányait, akik nem dolgoztak, azoknak csak 11,3 százaléka iratkozott be később a felsőoktatási intézménybe. Egyetem alatti fizetett munkát a jelenleg költségértékesítésben részt vevők végeztek a legnagyobb arányban. Fontos saját jövedelemhez jutniuk a költségértékesítés hallgatóknak, mivel a tanulmányukért fizetni kell.

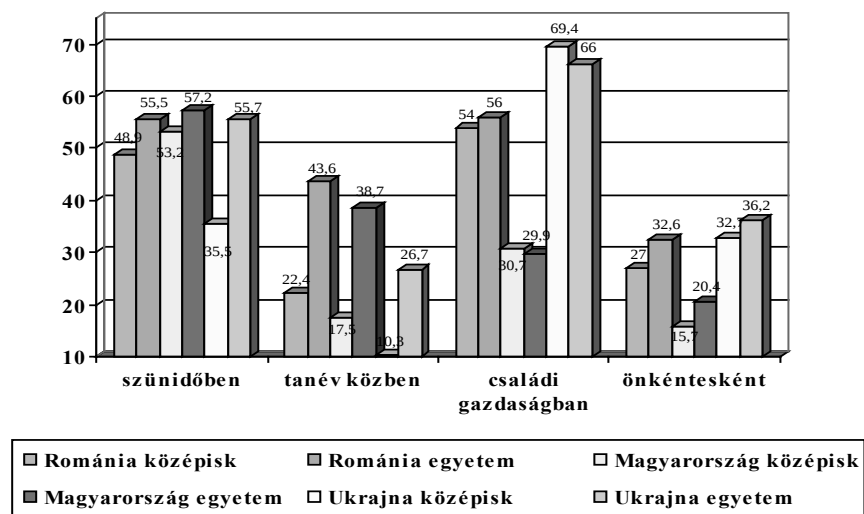
A hallgatók modellválasztásait befolyásoló társadalmi státusz az adatok tanúsága szerint az évek előre haladtával csak kis mértékben változik, s a mai gazdasági viszonyok között ritkán kedvező irányba. Azok a középiskolások ugyanis, akik év közben nem dolgoztak, 71,9 százalékban egyetemista korukban sem dolgoztak, s csak 28,1 százalékban kapcsolódnak be az alkalmi munkák világába. Azok a középiskolások, akik év közben dolgoztak, egyetemista korukra csak 14,1 százalékban engedhették meg maguknak, hogy soha ne dolgozzanak, 85,9 százalékuk egyetemista korukban is részt vesz a jövedelemszerző tevékenységben.

A hallgatók munkatapasztalata a vizsgált országokban

A hallgatók munkatapasztalata nagyon különböző az egyes országokban. A legnagyobb eltérést a családi gazdaságokban való részvétel terén találjuk. Míg az ukrainai felsőoktatási intézményekben megkérdezett hallgatók többsége középiskolás kora óta részt vesz a munkában (középiskolás korban 66%, egyetemista korban 69,4%), Magyarországon ez alig a megkérdezett fiatalok harmadára jellemző (középiskolás korban 29,95, egyetemista korban 30,7%).

Egy magyarországi egyetemistának egy ukrainai egyetemistához képest alig 0,219-szeres esélye van a családi gazdaságba való bekapcsolódásra, míg egy romániai egyetemistának az ukrainai egyetemistához képest 0,653-szoros. Tanév közben a legnagyobb arányba a romániai fiatalok kapcsolódnak be a fizetett munkavégzésbe (középiskolás korban 22,4%, egyetemista korban 43,6%) és az ukrainai fiatalok a legkevésbé. Egy romániai egyetemistának 2,129-szeres, egy magyarországi hallgatónak 1,739-szeres esélye van a tanév közbeni munkavégzésre egy ukrainai hallgatóhoz viszonyítva.¹⁶

2. ábra A hallgatók munkatapasztalata Magyarország, Románia és Ukrajna vizsgált határ menti felsőoktatási intézményeiben (%)

Forrás: HERD 2012, N=2728

¹⁶ Logit modellünkben a függő változó az egyes munkatípusokba való bekapcsolódás mértéke (szünetben végzett munkatevékenység, évközben a tanulmányok mellett végzett munka, a családi gazdaságban való munkavégzés és az önkéntes munka) volt. Az elemzésbe bevont magyarázó változó itt is az egyes vizsgált intézmények hovatartozása volt a vizsgált három ország közül. A viszonyítási pont az ukrainai intézményekbe járó hallgatók egyes munkavégzési formákba való bekapcsolódása volt. A valószínűségi esélyeket hozzájuk viszonyítva számoltuk ki.

A legkisebb eltérés a szünidőben végzett munka terén tapasztalható az egyes országok között. Az ukrainai középiskolások kivételével csaknem minden második fiatal bekapcsolódik a szünidei jövedelemszerzésbe. A romániai és a magyarországi hallgatók nagyobb eséllyel találnak szünidei munkát, mint ukrainai társaik. A romániai hallgatók 1,796-szoros, a magyarországi hallgatók 1,928-szoros eséllyel vesznek részt a szünidei jövedelemszerzésbe ukrainai társaikhoz képest.

A munkatapasztalat-szerzés terén az adatokból két, jól elkülöníthető típus, a *formalizált piacgazdasági* és a *nem formalizált struktúrákba beágyazott informális tapasztalatszerzési modell* rajzolódik ki.

A *formalizált piacgazdasági modell jellemzője* a nyílt munkaerő-piaci elhelyezkedés (még ha csak atipikus formában is¹⁷), a bérjövedelem szerzése, és a munkavállalói jogviszony kialakítása.

Az *informális tapasztalatszerzési modell jellemzője*, hogy munkaviszony nem létesül a végzett tevékenység idejére, a munkavégzés célja nem elsődlegesen a bérjövedelem, a tevékenység ellenszolgáltatása a hallgatót körülvevő struktúrákba beágyazottan jelenik meg.

Az ukrainai fiatalok az informális gazdaságban szerzik tapasztalataikat (konkrét jövedelmet nem biztosító családi gazdaság, önkéntes feladatok), a romániai és a magyarországi fiatalok a formalizált gazdaság szegmenseibe igyekeznek betagozódni (jövedelemszerző tevékenység a szünidőben és a tanítási időben egyaránt).

Modell érvényességét erősíti, hogy míg a romániai hallgatók 66,9 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az egyetemi évek alatt végzett munkája kapcsolódik a tanult szakmájához, a magyarországi hallgatók 23,7 százaléka és az ukrainai hallgatóknak csak 13,5 százaléka mondta ezt. Többségük munkája nem, vagy inkább nem kötődik a most megszerzendő szakmához.

A két típus kialakulásának hátterében egyfelől az országra jellemző makrogazdasági folyamatok¹⁸, másfelől pedig a munkával kapcsolatos tradíciók, értékek, szervezeti és jogi keretek állnak, amelyek segítik vagy akadályozzák a munkatapasztalat-szerzés két típusának elterjedését.¹⁹

A magyarországi fiatalok a formalizált piacgazdasági modellt követve a munkatapasztalat-szerzés terén sok tekintetben hátrányos helyzetben vannak a vizsgált másik két ország hallgatóihoz képest. Sem a családi

¹⁷ Az így létrejött munkaviszony többnyire szezonális, illetve részmunkaidős foglalkoztatás, illetve megbízási jogviszony, vagy ösztöndíj és gyakornoki foglalkoztatás keretében valósul meg.

¹⁸ Meghatározó lehet, hogy milyen a nyílt munkapiaci elhelyezkedés lehetősége, milyen pl. a foglalkoztatottak és a munkanélküliek aránya az adott országban, de szerepet játszik az is, hogy a diákok munkavégzésének milyen tradíciói és jogi keretei alakultak ki a rendszerváltást követően. Mindenképpen figyelembe kell venni az adatok értelmezésekor azt a tényt is, hogy az adathelyesítés Románia és Ukrajna esetében a nyugati országrészben található felsőoktatási intézményekben valósult meg, ahol a gazdaság lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint Magyarország keleti régiójában, ahonnan a kutatásba bekerült felsőoktatási intézmények kiválasztásra kerültek. A vizsgált régiók közötti távolságot jól jelzi, pl., hogy a munkanélküliségi ráták közötti különbség meghaladja a 10 százalékot! (OECD 2008)

¹⁹ Mennyire épültek ki pl. a diákszövetkezetek, vagy a diákokat a piac felé közvetítő ügynökségek, munkaerő-kölcsönző hálózatok.

gazdaságba nem vonják be őket a szülők²⁰, sem az önkéntes munka kínálta lehetőségeket nem használják ki a képzés időtartama alatt. Hozzájuk képest mind az ukrainai, mind a romániai intézményekben tanuló fiatalok lényegesen szélesebb körben gyűjtenek munkatapasztalatot az iskolai idő alatt. A lemaradás már középiskolás korban is jellemző mind az önkéntes tevékenység, mind a tanulmányi idő alatti aktivitás, mind a családi gazdaságban való tapasztalatszerzés terén. Egy magyarországi középiskolás (és később egyetemistává váló) fiatalnak a családi gazdaságba való bekapcsolódásra 0,195-szörös esélye van egy ukrainai diáktársához képest, és 0,382-szeres eséllyel végez önkéntes munkát.²¹ A tanulmányi idő alatt végzett munka ugyan gyakrabban fordul elő körükben (17,5%), mint ukrainai diáktársaiknál (10,3%), de nem éri el a romániai diákok munkavállalási gyakoriságát (22,45%).

Összegzés

A jelentősen meghosszabbodott és a tanulásra/fogyasztásra koncentráló ifjúsági életciklusban a fiatalok mind nagyobb aránya szerez munkatapasztalatot. A tanulás és a munka között ciklikus átmenet elméletének helyébe lépő fokozatos átmenet elméletet kutatásunk adatai is megerősítik. A mintába került fiatalok 76,6 százaléka rendelkezik már valamilyen munkatapasztalattal. A munkatapasztalat szerzése már tinédzser korban megkezdődik, a megkérdezettek 73,7 százaléka már középiskolás korában is részt vett valamilyen munkatevékenységben, s többnyire szünidőben, vagy a családi gazdaságban dolgoztak. A Beck által definiált „választásos” életút modell azonban csak a fiatalok egy kisebb részére jellemző, hiszen az évközi munkavégző tevékenység a fiatalok 22,4 százalékát érinti. Többnyire a tanulás–szünidei munka–tanulás ciklusok a jellemzőek, s nem a tevékenységek kombinálásával járó „választásos” modell a meghatározó körökben.

Az ifjú generáció belépése a munka világába – a napjainkban kialakult gazdasági és foglalkoztatási helyzet miatt – különösen nehéz, s a fiatalok státuszától függő differenciált képet mutat. A munkavállalást alapvetően meghatározza egyfelől a nemekhez kötődő társadalmi szerepelvárás: a lányok többnyire önkéntes munkát végeznek, a fiúk kereső tevékenységet folytatnak már az első munkatapasztalat-szerzés időszakában is. Másfelől generációs korszakváltásnak lehetünk tanúi. A 22 éves és annál idősebb generáció lényegesen nagyobb arányban tudott bekapcsolódni a nyári szünetben és az év közben szervezett nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatásba, mint a 21 éves, vagy annál fiatalabb generáció tagjai, akik

²⁰ Feltehetően azért, mert az elmúlt 20 évben jelentősen csökkent a családi gazdaságok száma, visszaszorulóban van a szocializmus ideje alatt meghatározó szerepet betöltő második gazdaság.

²¹ Jelen összefüggés esetében a logit modell függő változója a megkérdezett egyetemisták/főiskolások családi gazdaságba és az önkéntes munkavégzésbe való bekapcsolódás mértéke volt, középiskolás korban. Az elemzésbe bevont magyarázó változó itt is az egyes vizsgált intézmények hovatartozása volt a vizsgált három ország közül. Viszonyítási pontként az ukrainai intézménybe járó fiatalok értékeit vettük.

egyre nagyobb mértékben szorulnak ki a nyílt munkapiacról, s munkatapasztalatukat döntően az informális gazdaságban, a családi gazdaságban és az önkéntes munkák világában szerzik. Jelentős hatással bír a lakóhely státusza is. Bár a főváros lényegesen több munkalehetőséget kínálhat a fiatalok számára, a munkatapasztalat-szerzés mégis az alacsonyabb területi státusszal rendelkező települések fiataljaira jellemző nagyobb arányban. Végül ki kell emelnünk az anyagi helyzet és a munkavégzés összefüggéseit is, ahol érdekes kettősség tapasztalható: a leginkább rászoruló csoportja csupán alkalmanként kapcsolódnak be a munkába, s a jobb anyagi helyzetben lévők vagy rendszeresen végeznek munkatevékenységet, kiteljesítve ezzel a „választásos” modellre jellemző tudatos karrierépítést, vagy soha nem vesznek részt a munkatevékenységben, a státusuk biztosította előnyöket választva.

A vizsgált országok összevetésekor is alapvető különbségeket tapasztalunk. A vizsgált ukrainai intézményekben tanuló fiatalok főként az informális gazdaságban szerzik tapasztalataikat, a közvetlen jövedelmet nem biztosító családi gazdaságban, vagy önkéntes feladatokat vállalva, míg a romániai és a magyarországi intézményekben tanuló fiatalok a formalizált gazdaság szegmenseibe igyekeznek betagozódni és ott jövedelemszerző tevékenységet végezni.

A vizsgált három ország közül különösen Kelet-Magyarország felsőoktatási intézményeinek hallgatóira jellemző, hogy a huszoneves pályakezdők a viszonylag kötetlen egyetemi-főiskolai korszak után nehezen illeszkednek be az egyre korlátozottabb mértékben rendelkezésre álló nyílt munkaerőpiac kínálta munkafeltételek közé, a családi gazdaság pedig csak egy szűk réteg számára kínál munkatapasztalat-szerzési lehetőséget. Így a munkatapasztalat szerzésekor kettős hátrányba kerülnek a környező országok nagyváradai, szatmárnémeti, beregszászi és ungvári hallgatóihoz képest.

Irodalom

- A fiatalok munkaerő-piaci helyzete KSH, Budapest 2011 http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf (Utolsó letöltés: 2012.08.02.)
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2011): *Arctalan (?) nemzedék* Nemzeti Család és Szociálpolitikai Intézet, Budapest
- Bauer Béla – Szabó Andrea (2005): *Ifjúság 2004 Gyorsjelentés* Mobilitás Ifjúságkutatói Iroda, Budapest
- Bauer Béla – Szabó Andrea (2009): *Ifjúság 2008 Gyorsjelentés* Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft Auf dem Weg in eine andere Moderne* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main
- Canny, Angela (2002): *Flexible Labour? The Growth of Student Employment in the UK* Journal of Education and Work, Vol. 15, No. 3, 277–301.
- Chisholm, Lynne (1997) Building citizenship with a European dimension: where are we now? A preliminary analysis of Young Europeans 1997 data unpublished manuscript, European Commission/DG XXII, Brussels

TANULMÁNY

- Chisholm, Lynne (2006): *European youth research: Development, debates, demands New Directions for Child and Adolescent Development* The Modernisation of Youth Transitions in Europe Volume 206, Issues 133, Page 11–21 Autumn (fall)
- Du Bois-Reymond (2006): „Nem akarom még elkötelezni magam” In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia* Belvedere Kiadó, Szeged 2006. 279–300.
- Fehér Ildikó (2009): *A munka világa* Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest
- Gábor Kálmán (2003): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* Oktatókutató Intézet, Budapest
- Gábor Kálmán (2004): *Globalizáció és ifjúsági korszakváltás* In: Gábor Kálmán–Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben* Belvedere Szeged 2004 28–73.
- Gábor Kálmán (2009): Ifjúsági korszakváltás. Új Ifjúsági Szemle 2009/tél 61–81.
- Gábor Kálmán (2012): *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok* Belvedere Kiadó, Szeged 2012
- Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2004): *Ifjúsági korszakváltás Ifjúság az új évezredben* Belvedere Kiadó, Szeged
- Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2009): *Ifjúságszociológia* Belvedere Kiadó, Szeged KSH Statisztikai Tükör *A felsőoktatási rendszer változásai* KSH, Budapest 2009/15.
- Mihály Ildikó (2009): *Az oktatásból a munka világába való átmenet kérdései* OFI, Budapest <http://www.ofi.hu/tudastar/oecd-tanulmanyok/oktatasbol-munka> (Utolsó letöltés: 2012.08.02.)
- OECD *Employment Outlook 2008* http://www.dgaep.gov.pt/upload/RIareas/OECD_Employment_Outlook.pdf (Utolsó letöltés: 2012.08.12.)
- OECD (2011): *Education at a Glance, 2011*, OECD Indicators
- Ruhm, Christofer J (1997): *Is High School Employment Consumption or Investment* Journal of Labour Economics Vol 15 (1997) No. 4. pp. 735–776)
- Schelsky, H. (1957): *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*. Düsseldorf–Köln: Diederichs.
- Veroszta Zsuzsanna (2010): *A munkaerő-piaci sikeresség dimenziói friss diplomások körében* In: Garai Orsolya, Horváth Tamás, Kiss László, Szép Lilla, Veroszta Zsuzsanna (szerk.) *Frissdiplomások 2010* Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft, Budapest 2010. 11–37.
- Wyn, Johanna – Dwyer, Peter (2006): *Új irányok az ifjúsági életszakaszok átmeneteinek kutatásában* In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia* Belvedere Kiadó, Szeged 249–269.
- Zinecker, Jürgen (1992): *A fiatalok a társadalmi osztályok terében* In: Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szerk. Gábor Kálmán, Belvedere Kiadó Szeged